

Joachim Roman Bar

Nowe formy zrzeszeń katolików świeckich w XIII wieku

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 12/3-4, 201-213

1969

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

O. JOACHIM ROMAN BAR OFMConv.

NOWE FORMY ZRZESZEŃ KATOLIKÓW ŚWIECKICH W XIII WIEKU

Treść: Wstęp. I. Przyczyny powstania III zakonu, II. Data powstania III zakonu, III Pierwotna organizacja III zakonu, IV. Reguła zatwierdzona przez pap. Mikołaja IV, V. Znaczenie i wpływ III zakonu franciszkańskiego w XIII wieku.

Wstęp

W XIII wieku pod wpływem: a) nowych potrzeb Kościoła, b) dotychczasowych wypraw krzyżowych, c) zmian zachodzących w ustroju społecznym (dochodzą do głosu warstwy wzbogacone w miastach, zwłaszcza włoskich), d) działalności św. Franciszka z Asyżu i św. Dominika — powstaje nowa forma zrzeczeń katolików świeckich, trzecie zakony.

Początki trzecich zakonów na ogół odnosi się do 1209 roku, kiedy to św. Dominik stworzył nowe stowarzyszenie, mające na celu obronę wiary we Francji, ze względu na sektę albigensów. Nazwa stowarzyszenia brzmiała: Fratres et sorores Militiae Christi.

Jednak nie był to jeszcze III zakon. Dopiero został przekształcony w III zakon przez generała zakonu Munion di Zamora w 1285 roku, a papieskie uroczyste zatwierdzenie otrzymał w 1405 roku.

Trzecie zakony innych zakonów męskich zostały zorganizowane później, jedynie III zakon franciszkański już w XIII w. otrzymał formę prawną wykończoną i on służył na wzór dla organizowania trzecich zakonów w Kościele.

W historii III zakonu franciszkańskiego możemy rozróżnić trzy okresy:

1) Okres I od św. Franciszka z Asyżu do wydania bulii „Supra montem” pap. Mikołaja IV dnia 18. VIII. 1289 r. Jest to okres.

organizowania się i rozkwitu III zakonu, ustalenia jego formy prawnej, utrwalenia cech różniących go od innych stowarzyszeń ludzi świeckich w Kościele. W tym okresie wyszło wiele dokumentów papieskich odnoszących się do III zakonu franciszkańskiego.

2) Okres II od pap. Bonifacego VIII (1294—1303) aż do pap. Leona X (1513—1521) charakteryzuje się dążeniem do ustalenia życia wspólnego, powolna przemiana coraz liczniejszych grup tercjarskich w zakony, dodanie ślubów. Więc skrzywienie linii rozwojowej III zakonu świeckiego.

3) Okres III od pap. Klemensa VII (1523—1534) do czasów najnowszych — znowu usiłowania, aby III zakon franciszkański był dla świeckich — a inną drogą poszedł rozwój życia zakonnego na podstawie reguły III zakonu franciszkańskiego.

Wielkie zasługi ma tu pap. Leon XIII przez zreformowanie reguły III zakonu franciszkańskiego świeckiego w 1883 r.

St a n b a d a ń.

Badania nad historią III zakonu franciszkańskiego i jego stanem prawnym w różnych epokach i krajach nie są przeprowadzone ani wszechstronnie, ani wyczerpująco. Najczęściej przy historii poszczególnych gałęzi zakonu franciszkańskiego mówi się też o III zakonie świeckim, jako o formie apostołstwa i oddziaływania I zakonu franciszkańskiego, ale nie są to studia wyczerpujące i pogłębione. Wobec tego trudno jeszcze w obecnym stanie badań napisać wyczerpującą i krytyczną historię III zakonu franciszkańskiego świeckiego.

Przyczyny takiego stanu rzeczy:

1) Różni autorzy badali głównie początki ruchu franciszkańskiego i ruchu pokutnego wśród świeckich, nie posunęli się poza XIII wiek.

2) Brak dokumentów: albo zaginęły już bezpowrotnie, albo spoczywają w mało dostępnych archiwach, nie są wydane.

3) Sama organizacja III Zakonu świeckiego przyczyniła się do tego, że trudno o ogólniejszą historię i syntezę. Poszczególne grupy (kongregacje) tercjarskie były niezależne od siebie, brakowało centrów organizacyjnych — stąd właściwie trzeba przebadać stan poszczególnych kongregacji w wielu miejscowościach, aby sobie wyrobić pojęcie o ruchu tercjarskim w danym kraju. Nawet dokumenty papieskie nieraz odnosiły się do miejscowych warunków i rozstrzygały konkretne sprawy.

Posiadamy w różnych językach wielką ilość podręczników praw-

no-praktycznych, są też krótkie wprowadzenia historyczne, ale prawdziwej historii III zakonu franciszkańskiego nie ma.

W Polsce badania nad rozwojem III zakonu świeckiego były raczej sporadyczne, na marginesie prac odnoszących się do historii pierwszego zakonu franciszkańskiego.

L i t e r a t u r a

- 1) Antonino da Sant' Elia a Pianisi OFM^{Cap.}, *Manuale storico-giuridico-pratico sul Terz'Ordine Francescano*, Roma 1947.
- 2) Matteo da Coronata OFM^{Cap.}, *Il Terz'Ordine Francescano, legislazione canonica*, 2 ed. Torino 1937.
- 3) *Il Terzo ordine francescano, lezioni di storia, legislazione, apostolato* (Studi e testi sul T.O.F., 1), Roma 1967.
- 4) *Tertius Ordo, commentarium Secretariatatus Generalis pro T.O.F. Ord. Min. Cap. Romae* 1940 — czasopismo wychodzące od 1940 roku, zawiera liczne artykuły prawne i historyczne.
- 5) Do historii początków III zakonu użyteczne są życiorysy św. Franciszka z Asyżu, liczne we wszystkich językach.
- 6) Fanfani L.O.P. *De tertio ordine s. Dominici, commentarium iuridicum*, Romae 1942.

I. Przyczyny powstania III zakonu

Wiele przyczyn¹ złożyło się na powstanie w XIII wieku trzeciego zakonu, jako nowej formy stowarzyszeń ludzi świeckich w Kościele.

1) Przede wszystkim trzeci zakon odpowiadał pragnieniom tych wiernych, którzy chcieli prowadzić głębsze życie duchowne w świecie, a nie mogli z różnych powodów wstąpić do jakiegoś zakonu, zwłaszcza z powodu zawartych już związków małżeńskich.

Życie w III zakonie przedstawiało się tym osobom jako ideał życia według zasad Ewangelii, zasad tak mocno podkreślanych nawet przez licznych heretyków i kaznodziejstwo wędrowne.

Było to przeniesienie ideału życia zakonnego do rodzin, do środowisk robotniczych, ludowych. Złagodziła się granica między ekskluzywnością życia zakonnego a życiem doskonałym dostępnym również osobom żyjącym poza klasztorem.

¹ Antonino da Sant'Elia, *Manuale storico-giuridico-pratico sul Terz'Ordine Francescano*, Roma 1947, s. 41—45, 74—76.

Jako skutek wtórny takiego postawienia sprawy — to rozbudzenie pobożności w masach, co sprzyjało szybkiemu wzrostowi III zakonu.

To pragnienie życia doskonalszego pośród niektórych ludzi świeckich nie było czymś nowym z XIII wieku, bo i przy dawniejszych klasztorach spotykamy różne formy współpracy ludzi świeckich z klasztorem, aby nawzajem otrzymać wskazówki i pomoc duchowną — ale nie był to do XIII wieku ruch masowy, dostępny dla większej liczby ludności.

2) Życie pokutne i oddane dobrym uczynkom pierwszych naśladowców św. Franciszka z Asyżu żyjących poza klasztorem — to dalsza przyczyna powstania ruchu franciszkańskiego i organizowania się trzeciego zakonu. Był to niejako nacisk z zewnątrz, aby nadać prawną formę ruchowi, powstałemu na skutek nauk św. Franciszka.

Dobroczynne skutki, jakie płynęły z grupy terejarskiej w jednym mieście, zachęcały do zakładania podobnych grup w innych miastach. Widziano, że łatwiej zachować sprawiedliwość, miłość, pokój — a za tym wzdychały szlachetniejsze osoby owych czasów, gnębione warunkami życia w społecznościach miejskich, tak bardzo ze sobą skłóconych.

3) Dalej trzeba zaznaczyć, że już w XII wieku spotykamy w Kościele i poza Kościołem silniejszą tendencję do tworzenia stowarzyszeń, zespołów, aby wzajemnie sobie pomagać i łatwiej osiągnąć wspólne cele. Zwłaszcza takie tendencje zaznaczały się w północnych Włoszech (Lombardii), gdzie wśród robotników oddanych tkactwu, powstał specjalny, zorganizowany ruch humiliatów, o charakterze religijno-świeckim. Instytucja ta powstała w 1159 r. i według wskazań reguły benedyktyńskiej prowadziła swych członków do życia doskonalszego. Do stowarzyszenia humiliatów należeli nie tylko robotnicy (mężczyźni i kobiety), ale także niektórzy członkowie rodzin szlacheckich i kapłani. Specjalny statut ułożony przy końcu XII wieku (1198—1201), wskazywał stowarzyszeniu sposób życia wśród świata i środki do osiągnięcia doskonałości.

4) Nastroje i dążenia gorliwszych katolików świeckich wyczuł św. Franciszek z Asyżu i pragnął swoim naśladowcom, pobudzonym do życia ewangelicznego kazaniem oraz przykładem, stworzyć jakąś stałą formę życia doskonalszego, bez odrywania ich od obowiązków rodzinnych i zawodowych.

Widząc wielki skutek kazań swoich i swych braci zakonnych wśród ludu miast i wsi, zrozumiał św. Franciszek, że nie wszys-

cy mogą wstąpić do zakonu, aby prowadzić życie doskonalsze, dlatego radził, aby w domu, przy swych obowiązkach, czynić pokutę i wierniej zachowywać przykazania Boże. Gdy zobaczył wielką liczbę osób pragnących życia doskonalszego, był niejako zmuszony ustalić pewne stałe normy życia. Tak powstał trzeci zakon franciszkański będący wyrazem pełnego zrozumienia przez św. Franciszka ówczesnych aspiracji ludu, którym to aspiracjom nadał on formę nowej instytucji prawnej (życie ubogie i pokutne).

II. Data powstania III zakonu franciszkańskiego

Wśród biografów² św. Franciszka panuje zgodne przekonanie, że trzeci zakon franciszkański powstał w 1221 r. i wtedy otrzymał ustne zatwierdzenie papieża, głównie dzięki wstawiennictwu legata papieskiego i przyjaciela św. Franciszka, kardynała Hugolina, późniejszego papieża Grzegorza IX. Datę powyższą przyjmują również autorzy³, którzy specjalnie zajmują się historią i prawem trzeciego zakonu.

Miejsca, w którym powstał trzeci zakon franciszkański, nie da się dokładnie ustalić. W każdym razie pierwsze grupy terejarskie zorganizowały się w Umbrii i Toskanii, począwszy od Cannara w okolicy Asyżu, aż do Florencji włącznie.

Według Waddinga⁴ w 1221 r., po zakończeniu kapituły generalnej, oddał się św. Franciszek głoszeniu kazań. Przemawiał z wielkim zapałem, wzbudzał entuzjazm zgromadzonych tłumów. W Cannara na skutek jego kazań wielu mężczyzn i kobiet gotowych było opuścić nawet swe domy i wstąpić do zakonu, aby prowadzić życie pokutne i tak unikać przeszkód w życiu doskonalszym.

Św. Franciszek widząc ten zapał do życia według ewangelii kazał ludziom pozostać w swych domach, obiecując im, że poda im dokładniejszych wskazania jak mają służyć Bogu na sposób zakonników.

Podobne wskazania dał i w innych miejscowościach. W tym czasie przyjął do trzeciego zakonu pierwszych znanych w historii

² Zob. np. Sparacio Domenico, *Storia di S. Francesco d'Assisi*, Assisi 1928 s. 271—272; Attal Franc. Salvatore, *San Francesco d'Assisi*, 2 ed. Padova 1947 s. 366.

³ Por. np. Antonino da Sant'Elia, *Manuale storico-giuridico-pratico sul Terz'Ordine Francescano*, Roma 1947 s. 77—91.

⁴ *Annales Minorum* t. II n. XII—XIII, Quaracchi 1931 s. 8—10.

tercjarzy, bł. Lucezjusza i jego żonę Bonadonnę, dając im jako strój prostą tunikę przepasaną sznurem.

Pod wpływem nauk św. Franciszka i jego konkretnych wskazań odnoszących się do życia w ubóstwie i pokucie, zaczęły się tworzyć grupy „braci pokutników”. Przyjmowały one jednolity charakter, bo chociaż reguła jeszcze nie była całkowicie wykończona, przepisy te dawał ten sam Założyciel, mający już ustaloną ideę życia ewangelicznego, odpowiedniego dla osób żyjących w świecie.

Dzisiaj, po wydaniu licznych źródeł odnoszących się do życia i działalności św. Franciszka, po przeprowadzeniu gruntownych badań historycznych, mających za przedmiot ruch franciszkański, należy odrzucić⁵, jako przestarzałą opinię Karola Müllera popartą przez Pawła Sabatier i rozwiniętą przez o. Mandonnet O.P. przy końcu XIX wieku, że trzeci zakon franciszkański w swych początkach nie był tworem św. Franciszka, ale był to tylko świecki ruch pokutny wywołany działalnością św. Franciszka. Był to ruch nie zorganizowany, a z tego dopiero rozwinął się I zakon dla mężczyzn, potem II zakon dla kobiet, a ci którzy się nie zorganizowali w zakon, pozostali dalej w świecie i później zostali nazwani III zakonem.

Tymczasem do 1220 r. nic nie słyszymy o III zakonie, a istniał już zorganizowany zakon I braci mniejszych i zakon II ubogich pań z pierwszym klasztorem przy kościele św. Damiana w Asyżu. Natomiast o III zakonie mamy wzmianki dopiero od 1221 r. Wszystkie źródła franciszkańskie i obce mówią o św. Franciszku jako o fundatorze trzech zakonów.

Trzeci zakon franciszkański rozwinął się z nadzwyczajną szybkością zwłaszcza we Włoszech, a to dzięki sprzyjającym warunkom, o których była mowa wyżej i dzięki poparciu najwyższych władz kościelnych, które przyznały członkom III zakonu udział w przywilejach stanu duchownego i wyjęcie spod jurysdykcji świeckiej.

III. Pierwotna organizacja III zakonu

Ogólnie można scharakteryzować⁶ trzeci zakon franciszkański jako życie według ewangelii (vita evangelica). „Fratres et sorores de Poenitentia” pozostają w życiu świeckim, ale to życie świeckie

⁵ Streszczenie argumentów za i przeciw podaje Antonino da Sant'Elia, *Manuale* s. 86—90.

⁶ Por. Attal Fr. Salvatore, *San Francesco d'Assisi*, 2 ed. Padova 1947 s. 366—367.

mają przypoić duchem ewangelicznym, tak jakby nie należeli do świata. Zaraz we wstąpieniu do stowarzyszenia mają naprawić krzywdy i zwrócić dobra nieprawnie nabyte, oraz zrobić testament. W ten sposób ukazują swą „śmierć dla świata” — a także przyczyniają się do większego pokoju między ludźmi, unikając na przyszłość nieporozumień i procesów w rodzinach. Jako umarli dla świata, mają uwolnić się i od innych więzów, a więc nie składać przysięgi feudalnej, nie nosić broni. Ten przepis reguły wywołał sprzeciw panów feudalnych, ale miał ogromne znaczenie społeczne. Zadawał cios zależności człowieka od człowieka w systemie feudalnym, wprowadzał równość i braterstwo, obalał bariery wytworzone między poszczególnymi stanami.

O trudnościach, na jakie napotykali „bracia i siostry od pokuty” zaraz po zorganizowaniu się, świadczy brewe pap. Honoriusza III z 16. XII. 1221 r. odnoszące się do stowarzyszenia w mieście Faenza ⁷.

Trzeci zakon franciszkański ⁸ powstał w 1221 i wtedy została ułożona reguła III zakonu, przynajmniej w swoich zasadniczych rysach.

„List do wszystkich wiernych” pisany około 1214 r., uważają historycy za pewnego rodzaju szkic czy pobieżny zarys przyszłej reguły trzeciego zakonu. Był to okólnik skierowany do całego świata, wzywający ludzi do ściślejszego praktykowania Ewangelii ⁹.

Właściwą regułą dla „braci i siostr pokutujących” ułożył św. Franciszek przy pomocy kardynała Hugolina w 1221 r. Właśnie w tym roku kard. Hugolin bawił jako legat papieski w Lombardii i tam zapoznał się z życiem i ustawami humiliatów. Po zakończeniu legacji spotkał się kard. Hugolin ze św. Franciszkiem i miał możliwość wykorzystać swą wiedzę prawną i niedawno zdobyte w Lombardii doświadczenie.

Oryginalny tekst reguły trzeciego zakonu z 1221 r. zaginął, lecz uczeni zgodnie przyznają, że dokumenty o kilka lat późniejsze odtwarzają ją wiernie.

Dzisiaj znane są zwłaszcza trzy kodeksy z XIII wieku, zawierające regułę pierwotną ¹⁰, wydanie drukiem przez odkrywców tych kodeksów.

⁷ Attal, tamże s. 367.

⁸ Attal, tamże s. 366.

⁹ Englebert Omer, *Życie św. Franciszka z Asyżu, Niepokalanów* 1951 s. 227—230.

¹⁰ Por. Antonino da Sant'Elia, *Manuale* s. 94—95 i 471—484.

W 1901 r. Paweł Sabatier odkrył tekst reguły w klasztorze franciszkańskim w Capestrano we Włoszech¹¹. Reguła ta jest zatytułowana: *Incipit regula et vita fratrum et sororum poenitentium. In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Amen. Memoriale propositi fratrum et sororum de poenitentia in domibus propriis existentium, inceptum anno Domini 1221.*

Kodeks pochodzi prawdopodobnie z 1228 r., tekst reguły zawiera 13 rozdziałów.

W 1913 r. o. Leonard Lemmens OFM odnalazł drugi tekst reguły w bibliotece w Królewcu¹² (codex Regiomontanus). Jest to nieco inna redakcja pierwotnej reguły, zawiera 8 rozdziałów.

Najstarszy tekst zawiera kodeks wenecki, który odkrył w 1921 r. o. Benvenuty Bughetti OFM w Bibliotece Landau we Florencji¹³.

Co do treści te trzy teksty są ze sobą zgodne, różnią się między sobą tylko nieistotnymi dodatkami. Znawcy spraw franciszkańskich są zdania, że tak wyglądała co do istoty reguła napisania w 1221 r. W poszczególnych miejscowościach dodawano do reguły wyjaśnienia i stosowne zarządzenia mające charakter statutów.

Odnosnie do treści¹⁴ reguły pierwotnej trzeba zauważyć, że reguła zawierała przepisy dotyczące osobistego uświęcenia tercjarzy, ich życia w społeczeństwie i wreszcie organizacji bractw.

a) O osobistym uświęceniu się tercjarzy. Bracia i siostry — przepisywała reguła — będą skromnie odziani, zgodnie z pokutniczym stanem, jaki na się przyjęli. Rozdział I określał rodzaj, krój, barwę i cenę tej odzieży. Z futer wolno było nosić tylko kozuchy. Sakiewki i pas miały być zrobione z pospolitej skóry, bez jedwabnych obrzeży. Mieli stronić od uczt, widowisk, tańców i innych zbyt światowych rozrywek, poprzestawać na dwu posiłkach dziennie, pościć cztery razy w tygodniu, suszyć w każdy piątek, a ponadto jeszcze przez sto innych dni w roku. Wizytator miał zresztą prawo udzielania dyspens chorym, robotnikom i niewiastom przy nadziei.

Jeśliby umieli czytać, tercjarze zobowiązani byli do codziennego odmawiania siedmiu godzin kanonicznych. Jeżeli czytać nie umie-

¹¹ Ogłosił drukiem w zbiorze: *Opuscules de critique historique*, t. I Paris 1903 s. 17—30.

¹² Ogłoszony drukiem w czasop. *Archivum franciscanum historicum* 6 (1913) 242—250.

¹³ Ogłoszony drukiem: *Archivum franc. hist.* 14 (1921) 109—121.

¹⁴ Teksty reguły pierwotnej przedrukował Antonino da Sant'Elia, *Manuale* s. 471—484. Przytaczam streszczenie zawarte w dziele: Englebert, *Życie św. Franciszka* s. 231—232.

li, obowiązywało ich odmówienie pięćdziesięciu czterech „Ojciec nasz” i „Chwała Ojcu”. Podczas Wielkiego Postu mieli wszyscy — chyba, że wstrzymywały ich ważne przeszkody — uczęszczać na jutrznię. Co wieczór mieli robić rachunek sumienia, a spowiadać się i przyjmować Komunię św. co najmniej trzy razy do roku. Co miesiąc mieli się zbierać razem, wysłuchać Mszy św. i kazania oraz odprawić wspólne modlitwy.

b) **Życie społeczne.** Pokutnicy będą skrzętnie wpłacali przepisane daniny, spłacali zaciągnięte długi, zwracali dobro nieprawnie nabyte. Obowiązkiem ich jest pouczać rodzinę jak ma służyć Bogu, chorych zachęcać do czynienia pokuty, oraz donosić ministrom, lub wizytatorowi, gdyby który z członków bractwa stał się powodem zgorznienia. Będą obecni na pogrzebie każdego ze zmarłych współbraci, oraz za jego duszę odmówią pewną liczbę psalmów, „Ojciec nasz” i „Wieczny odpoczynek”. Na każdym zebraniu miesięcznym będą urządzali składki na chorych i ubogich, nie pozostawiając ich przy tym bez należytej opieki, albowiem obowiązkiem ministrów jest odwiedzać ich, krzepić na duchu i zaopatrywać we wszystko, czego by potrzebowali.

Ponadto zalecono każdemu z członków, by w przeciągu trzech miesięcy sporządzić testament, pojednać się ze wszystkimi wrogami i nie nabawić się nowych. Wreszcie nie wolno było braciom bez zgody Ojca św. używać broni, ani składać jakiegokolwiek uroczystej przysięgi.

c) **Organizacja bractwa.** Zarząd bractwa stanowią: jeden wizytator, dwu ministrów i kilku radnych.

Wizytator sprawuje najwyższą władzę. Rozpatruje uchybienia przeciwko regule, udziela potrzebnych dyspens i decyduje o usunięciu niepoprawnych.

Obaj ministrowie są wybierani przez ustępujących ministrów i radnych. Obowiązkiem ich jest zbadać prawomyślność postulantów, od nowych profesów w obecności notariusza odbierać ślubowanie wiernego przestrzegania reguły aż do śmierci, zwoływać pokutników na miesięczne zebrania, rozdzielać jałmużny i mieć staranie o chorych.

Radni wreszcie mają za zadanie pomagać ministrom i razem z nim wyznaczać braci na niższe urzędy.

Powstaje pytanie, kiedy reguła pierwotna otrzymała z a t w i e r d z e n i e Stolicy Apost. Nie przechował się żaden tekst świadczący o wydaniu zatwierdzenia na piśmie, nie wspominają też o tym biografowie św. Franciszka. Natomiast przyjmuje się ogól-

nie w nauce, że reguła pierwotna trzeciego zakonu otrzymała ustne zatwierdzenie pap. Honoriusza III. Stolica Apost. traktowała tercjarzy jako instytucję kościelną istniejącą legalnie, brała tercjarzy pod swą opiekę, udzielała im przywileje itd.

Do spraw organizacyjnych w pierwszym okresie istnienia tercjarstwa należy kwestia stosunku tercjarzy do I zakonu, czyli do braci mniejszych.

W początkowym okresie¹⁵ nie ma wyraźnego przepisu, żeby zakonnicy I zakonu franciszkańskiego mieli być wizytatorami albo ministrami tercjarstwa. Tercjarze prosili o pomoc duchowną braci mniejszych, korzystali niekiedy z kaplic lub kościołów zakonu, ale wszystko to było zależne od miejscowych warunków, dobrej woli braci zakonnych czy tercjarzy. Skoro jednak wnet tercjarstwo stało się wielką siłą w walkach między stronnikami cesarza i papieża, zaczęły się trudności dla tercjarzy z powodu ich przywiązania do Stolicy Apost. i przywilejów, musieli znosić różne szykany ze strony niechętnych im wizytatorów, branych ze stanu świeckiego albo duchownego. Wtedy na prośbę tercjarzy z Włoch środkowych i południowych pap. Innocenty IV pismem¹⁶ *Vota devotorum* z dnia 13 czerwca 1247 r. postanowił, aby urząd wizytatora tercjarzy sprawowali bracia mniejsi. To zarządzenie papieża sprowadzało wiele przykrości na I zakon, niedogodności w rozwijaniu prac apostołskich itp., więc I zakon bronił się przed podejmowaniem tej funkcji.

Pap. Mikołaj IV w bulli¹⁷ *Supra montem* z dnia 18 sierpnia 1289 r. ujął sprawę tę kompromisowo, mianowicie zakazał powoływania osób świeckich na wizytatorów a równocześnie radził (nie zobowiązywał), aby wizytowali tercjarzy bracia mniejsi. Taki kompromisowy przepis doprowadził do ułożenia stosunku między trzecim a pierwszym zakonem franciszkańskim w rozmaity sposób, dostosowany do miejscowych warunków¹⁸.

¹⁵ Zob. Antonino da Sant'Elia, *Manuale* s. 109—112.

¹⁶ *Bullarium franciscanum* vol. I s. 464.

¹⁷ *Bull. franc.* vol. IV s. 94—97. Nowe krytyczne wydanie: *Seraphicae legislationis textus originales*, Ad Claras Aquas 1897 s. 77—94. Polskie tłum. zob. np. Bogdalski Cz. o., *Organizacja i działalność III zakonu św. O. Franciszka*, Kraków 1926 s. 344—353.

¹⁸ Później prawo wizytowania III zakonu zostało przez prawo całkowicie zarezerwowane I zakonowi.

IV. Reguła zatwierdzona przez papieża Mikołaja IV

Z biegiem czasu, z powodu rozwoju trzeciego zakonu franciszkańskiego i warunków życia, odczuwano potrzebę lepszego zredagowania reguły i uroczystego zatwierdzenia zakonu ze strony Stolicy Apostolskiej.

Dokonał tego papież Mikołaj IV w 1289 r. uroczystie ogłaszając nowy tekst reguły w bulli *Supra montem*.

Reguła zawarta w powyższej bulli jest nieco obszerniejsza od reguły pierwotnej, dzieli się na 20 rozdziałów, wskazuje już na znaczny rozwój III zakonu. Jednak co do istotnej treści pokrywa się jej tekst z tekstem reguły pierwotnej, słusznie więc możemy powiedzieć, że reguła z 1289 r. wiernie oddaje myśl św. Franciszka.

Tekst reguły stara się zachować porządek logiczny, dlatego rozdział I mówi „o sposobie badania tych, którzy do tego zakonu chcą wstąpić”, a rozdział II „o sposobie przyjmowania chcących wstąpić do zakonu”. Przepisuje więc reguła, aby kandydaci do zakonu byli wierzącymi katolikami, posłusznymi Kościołowi. Nie wolno przyjmować heretyków i podejrzanych o herezję. Przed obłóczynami mają kandydaci pogodzić się z bliźnimi i wynagrodzić krzywdy wyrządzone komuś na majątku. Po roku próby, o ile okażą się odpowiednimi, złożą profesję.

Dalsze rozdziały traktują o sposobie życia, a więc rozdział III „O kształcie i jakości odzienia”, rozdz. IV „żeby nie chodzili na nieuczciwe zabawy i widowiska”, rozdz. V „O poście i wstrzeźmięliwości”. Rozdział VI zawiera przepis o przystępowaniu do spowiedzi i Komunii św. trzy razy w roku, rozdz. VIII „O odmawianiu godzin kanonicznych”.

Przepisy posiadające doniosłe znaczenie społeczne są zawarte w rozdziale VII („że nie powinni nosić broni zaczepnej”), w rozdziale IX („niechaj ci, którzy według prawa mogą, robią testament”), w rozdziale X („o przywróceniu pokoju między braćmi i innymi nienależącymi do nich”) i w rozdziale XII („mają się strzec o ile mogą przysiąg uroczystych”).

Od rozdziału XIII są podane przepisy odnoszące się do życia i działalności kongregacji tercjarskiej, czyli miejscowej grupy tercjarzy, więc o zarządzie, zebraniach, trosce o chorych, nakładaniu pokut, o wzajemnej zgodzie i o wizytacji kongregacji. Ostatni czyli XX rozdział postanawia, że reguła nie obowiązuje pod grzechem, ale za przekroczenie jej przepisów trzeba wypełnić nałożoną pokutę.

Tak więc reguła w formie ogłoszonej przez papieża Mikołaja IV ujęła w jasnych i prostych słowach podstawowe przepisy życia ewangelicznego, w prostocie, pokucie, ubóstwie, wzajemnej miłości i zgodzie. Chociaż została ogłoszona 60 lat po śmierci św. Franciszka z Asyżu, wiernie jednak podaje to czego żądał od swych naśladowców Założyciel trzeciego zakonu.

V. Znaczenie i wpływ III zakonu franciszkańskiego w XIII wieku

Jak już wyżej wspomniałem, tercjarstwo franciszkańskie odpowiadało ówczesnym dążeniom i pragnieniom ludzi, dlatego szybko się przyjęło i rozszerzyło. Zwłaszcza w miastach i osiedlach włoskich wielu mężczyzn i kobiet zapisywało się do trzeciego zakonu. Miejscowe grupy tercjarzkie były od siebie niezależne, realizowały cel swój zgodnie z przepisami reguły i w zależności od dynamizmu i gorliwości osób należących do tercjarstwa.

Tercjarstwo franciszkańskie wpływało na zachowanie zgody, osłabienie walk między stronnictwami i poszczególnymi stanami, wprowadzało poczucie braterstwa i równości.

W miastach wybierano tercjarzy na różne urzędy i powierzano im funkcje, ważne dla życia gospodarczego i społecznego, gdzie potrzebna była szczególna uczciwość i obowiązkowość¹⁹.

Zwykle na dowód ogromnego rozszerzenia się tercjarstwa i jego wpływu społecznego i politycznego w XIII w. przytacza się list Piotra della Vigna, pierwszego sekretarza (kanclerza) cesarza Fryderyka II. List ten krążył w licznych odpisach. Wprawdzie nowsze badania²⁰ przyznają autorstwo listu jednemu z duchownych francuskich, ale list był znany ok. 1235 r. i jest przynajmniej pośrednim dowodem, że koło połowy XIII w. liczono się z tercjarstwem, jako znaczną siłą społeczną.

Wnet ujawniły się w tercjarstwie franciszkańskim tendencje do działania wspólnego, do organizowania się i wzajemnego wspierania. Zewnętrznym znakiem tych tendencji to wspólne odprawianie kapituł generalnych, obejmujących grupy tercjarzkie znacznego regionu, np. Włoch północnych, południowych itp. Było to naśladowanie kapituł generalnych I zakonu franciszkańskiego, bar-

¹⁹ Tak np. w Bolonii, Imoli, Perugii, zob. Antonino da Sant'Elia, *Manuale* s. 107.

²⁰ Relacjonuje Antonino da Sant'Elia, *Manuale* s. 108.

dzo zresztą pożyteczne dla życia duchownego i działalności tercjarstwa²¹.

Równolegle do działalności społecznej i charytatywnej rozwijało się życie duchowne w ośrodkach tercjarskich. Różne dodatki do pierwotnej reguły i statuty miejscowe a także przyjęcie w wielu ośrodkach życia wspólnego świadczą o trosce tercjarzy o pogłębienie życia według Ewangelii. To wszystko oddziaływało na innych wiernych, tak że tercjarstwo przyczyniło się w tym okresie do odnowienia pobożności i gorliwości w Kościele.

ARGUMENTUM

Novae formae associationum Christifidelium XIII saeculo

Saeculo XIII novae formae fidelium ortae sunt, sic dicti tertii ordines. Qui propter multas rationes conditi sunt: imprimis tertius ordo desideria implebat fidelium, qui vitam vere spiritualement in mundo ducere cupiebant; deinde res gestae S. Dominici et S. Francisci pietatem inter christianos excitaverunt, eosque ad vitam poenitentiae iuxta Evangelium protraxerunt.

Conditor tertii ordinis franciscalis anno 1221 S. Franciscus Assisien-sis exstitit. Ad instar tertii ordinis franciscalis alii etiam tertii ordines penes diversos ordines regulares conditi sunt.

Regulam tertii ordinis franciscalis S. Franciscus cardinale Hugolino adiuvente composuit. Textus primitivus periit, tres tamen varii textus reperti sunt. Ab anno 1289 textus regulae tertii ordinis usitatus hac in forma fuit, quam Nicolaus IV Papa in bulla „Supra montem” confirmavit.

Simplex modus vitae, concordia, amor proximi, honestas in conversatione cotidiana tertiariorum multa effecerunt magnaue ad humanitatem et urbanitatem morum et Evangelium in vitam laicorum inducendas pars fuerunt.

²¹ Por. Antonino da Sant'Elia, *Manuale* s. 119—120.